

18334

HENRYK GAERTNER

PRZEWODNIK METODYCZNY

DO PODRĘCZNIKA

MOWA POLSKA

DLA VI KLASY SZKOŁY POWSZ.

K S I A ̇ Ż N I C A - A T L A S

HENRYK GAERTNER

PRZEWODNIK METODYCZNY

DO PODRĘCZNIKA

MOWA POLSKA

DLA VI KLASY SZKOŁY POWSZ.

K S I Ą Ż N I C A - A T Ł A S

S. A. ZJEDNOCZ. ZAKŁADY KARTOGR. I WYDAWN. T. N. S. W.

LWÓW — WARSZAWA

1934

18334

2525

Zakłady Graficzne Ski Akc. Książnica-Atlas we Lwowie.

Bibl. Inst. Fil. Pol.

K-138 9/8-22

Uwagi ogólne

Podręcznik dla ucznia zawiera trzy części: 1) wiadomości nowe, które uczeń ma sobie w tej klasie przyswoić, 2) powtórzenie wiadomości z klasy V-tej, 3) ustępy do ćwiczeń.

Ustępy do ćwiczeń są to teksty z przykładami, potrzebnymi do indukcyjnego wprowadzenia nowych wiadomości, albo do ich utrwalenia, albo też do wypracowań piśmiennych. Są to ustępy ciągłe, zawierające krótkie całości treściowe, przeważnie dla podręcznika napisane. Autor, pomieszczając je, liczył się z koniecznością dostarczenia uczniowi i nauczycielowi materiału, odpowiedniego z punktu widzenia nauki o języku i ćwiczeń językowych. Zadania tego nie może spełnić sama czytanka, przeznaczona tylko do lektury, a stosująca się do własnych postulatów dydaktycznych i wychowawczych. Z tego względu podstawę doboru tekstów stanowił ministerjalny program nauki o języku, w miarę możliwości jednak starano się uwzględnić tematy, wskazane przez program lektury. Autor, pomieszczając te teksty i podając w niniejszym Przewodniku sposób korzystania z nich, daleki był od myśli, by nauczycielowi narzucać te sposoby jako jedyne. Owszem pożądanym jest, by w miarę możliwości nauczyciel jako punkt wyjścia brał przykłady z życia szkolnego, z bezpośrednio zawiązywanych pogadarek lub wypracowań piśmiennych. Nie zawsze jednak nadarza się po temu sposobność i nauczyciel zmuszony jest uciec się do pomocy tekstu. Niekiedy jednak tekst odpowiedni do przerabiania ćwiczeń gramatycznych, wypadających na początek roku szkolnego, może się znaleźć dopiero na końcu wypisów do lektury, a może nawet nauczyciel mimo długiego i mozolnego szukania wogóle nań nie natrafi. Zadaniem dołączonych tekstów jest więc oszczędzić nauczycielowi owej mozolnej, a często bezskutecznej pracy.

Nowe wiadomości o języku zebrano w pierwszej części podręcznika. Są to wnioski, do których sformułowania powinni uczniowie dojść w czasie nauki szkolnej. W podręczniku na klasę V-tą traktowano łącznie z niemi także wiadomości z klas poprzednich, wychodząc z założenia, wskazanego przez Program, że „ćwiczenia gramatyczne na szczeblu drugim wyodrębniają się wyraźnie“, tem samem od klasy V-tej rozpoczyna się bardziej systematyczne ich

traktowanie. Miano też na względzie, że podręcznika do nauki o języku wolno uczniowi używać dopiero od klasy V-tej, a więc w podręczniku dla klasy V koniecznym było systematyczne ujęcie wiadomości także z klas poprzednich.

W podręczniku dla klasy VI-tej natomiast można już było wiadomości z klasy poprzedniej wyłączyć i podać w osobnej części, jako powtórzenie. Część tę stanowi zwięzły słowniczek wiadomości gramatycznych z klasy V-tej, ułożony jednak według układu rzeczowego, by i na tym stopniu podać dawniejsze wiadomości w kompleksie związanych z nimi pojęć¹. Zestawienie to, wynikające z programu, ujęto graficznie tak, by uczeń mimo układu rzeczowego mógł natychmiast odszukać pożądaną wiadomość.

Uzupełnieniem dydaktycznym podręcznika dla ucznia jest związany z nim integralnie Przewodnik metodyczny, którego celem jest przede wszystkim uwolnienie podręcznika dla ucznia od pytań, zleceń i wskazówek, należących do kompetencji nauczyciela. Przewodnik ten jest zbiorem przykładowych planów lekcyjnych, które w miarę pomysłowości nauczyciela i poziomu klasy powinny ulegać przekształcaniu i dostosowywaniu. Dołączając te plany autor zamierzał wskazać przeznaczenie poszczególnych tekstów i określić ogólnie główne kierunki rozważań opisowych, których wynikiem powinny być uogólnienia, zebrane w podręczniku dla ucznia. Z tego powodu plany poszczególnych lekcji nie stanowią idealnych schematów, któreby uwzględniały w sposób wyczerpujący wszystkie możliwe fazy nauczania. Są to tylko ramy toku nauczania, które nauczyciel będzie wypełniał w miarę idealnych postulatów metodyki, pamiętając jednak wciąż o tem, by nie zwiększać materiału wiadomości poza wymagania programu i nie przeciążać uczniów nadmiarem faktów i szczegółów.

Plany te mają dwójaki charakter: jedno z nich zawierają ogólne wskazówki, dotyczące powtórzenia wiadomości z klas poprzednich, drugie — bardziej szczegółowe — są poświęcone wprowadzeniu nowych wiadomości gramatycznych².

Jak wyżej zaznaczono, plany te są podane przykładowo. A więc, jeśli w pewnym planie jako punkt wyjścia obrano przykłady z tekstu, nie wynika z tego, by nauczyciel nie mógł się posłużyć przykładami z pogadanki lub wypracowania piśmiennego,

¹ Dopiero od II klasy gimnazjalnej wiadomości z poprzedniej klasy podaje się w układzie alfabetycznym.

² Przedstawwszy w sposób bardziej wyczerpujący tok lekcji w klasie V-tej, stanowiącej pierwszy poziom na drugim szczeblu nauczania, w niniejszym Przewodniku ograniczono się do bardziej zwięzłego ich ujęcia.

odwrotnie zaś, jeśli plan wychodzi od pewnej sytuacji lub wypracowania domowego, nie wynika z tego, by nauczyciel nie mógł się posłużyć przykładami z tekstu podręcznika lub czytań. Podobnie też rozmaite mogą być rodzaje „zastosowań“ lub różne typy wypracowań piśmiennych, Przewodnik zaś nie zamierza stwarzać szablonów, lecz przedstawia tylko pewne możliwości, które pomyślowy nauczyciel może przekształcać zależnie od poziomu i zainteresowania klasy.

O zdaniu

1. Zdania bezpodmiotowe

Powtórzenie o członach zdania przy sposobności omówienia wypracowania domowego. Polecamy odczytać pierwsze zdanie ustępu 1. *Burza* i wskazać człony zdania. Uczniowie zauważą, że w tym zdaniu niema podmiotu. Wysuwamy zagadnienie, co to za rodzaj zdań.

Korzystając z tego samego przykładu, staramy się, by uczniowie sobie uświadomili, że brakującego podmiotu nie można dodać. Te same spostrzeżenia czynimy, rozważając dalsze zdania. Dochodzimy tak do zdania: *Uciekano czempredzej pod dach i szukano schronienia*. Dochodzimy do stwierdzenia, że w zdaniu tem możnaby dodać podmiot: *ludzie, podróżni* i t. p., ale wtedy musielibyśmy też zmienić formę orzeczenia na: *uciekali, szukali*. Wprowadzamy dla takich zdań nazwę zdań bezpodmiotowych.

Rozpatrujemy następnie z tego punktu widzenia dalsze zdania I. cz. tego samego ustępu, zwracając uwagę na rozmaitego rodzaju orzeczenia zasadnicze. Po przerobieniu tej części należy jeszcze przerobić kilka przykładów na zdania z orzeczeniami typu *mówiono, pisano*.

Wypracowanie. Wypisać z II. cz. ustępu 1. *Burza* orzeczenia zasadnicze zdań bezpodmiotowych, następnie orzeczenia zasadnicze i podmioty zasadnicze zdań zawierających podmiot.

Wprawa. Okolicznościowe zwracanie uwagi na zdania bezpodmiotowe przy lekturze.

2. Równoważniki zdań

Powtórzenie o rodzajach zdań (por. powtórzenie wiadomości w podręczniku dla ucznia). Odczytujemy pierwsze zdania ustępu 2. *Spotkanie* i zwracamy uwagę na pierwszą odpowiedź robotnika: *A tędy. Potem w lewo i w prawo i już*. Nauczyciel pytaniami doprowadza uczniów do stwierdzenia, że w zwrotach tych niema

formy osobowej czasownika. Wysuwamy zagadnienie, co to są za zwroty.

Zapytujemy następnie uczniów, czy nie możnaby dać takiej samej odpowiedzi zapomocą zdania, w którymby było orzeczenie rozwinięte lub nierozwinięte. Uczniowie podają np.: *Tędy dojdiesz do Łuku Triumfalnego. Pójdiesz prosto, potem w lewo i już będziesz na miejscu.* Uczniowie zauważą, że zwrotami temi zastępujemy niekiedy pełne zdania. Wprowadzamy dla nich nazwę równoważników zdań. Zapomocą odpowiednich pytań doprowadzamy uczniów do wniosku, że odpowiedzi robotnika są równoważnikami zdań oznajmających. Rozważamy w podobny sposób także następne równoważniki w I. cz. tego ustępu, przyczem uczniowie powinni spostrzec, że zastępują one także zdania pytające.

W II. cz. ustępu 2. *Spotkanie* uczniowie zapoznają się z równoważnikami zdań rozkazujących (np. *Uwaga!*) i wykrzyknikowych (np. *Straszny ruch! Ile pojazdów!*).

Wypracowanie. Napisać kilka zdań pytających i odpowiedzieć na nie równoważnikami zdań oznajmających.

Wprawa. Okolicznościowe zwracanie uwagi na równoważniki zdań przy lekturze czytań. Okolicznościowa zamiana spotkanych w tekście czytań równoważników zdania na pełne zdania lub zdań na równoważniki.

3. Zdania równorzędnie i nierównorzędnie złożone

Przypomnienie o zdaniach pojedynczych i zdaniach złożonych (odpowiednia wiadomość w Powtórzeniu w podręczniku dla ucznia). Zagadnienie: bliższe zapoznanie się ze zdaniami złożonymi.

Rozważamy pierwsze zdanie ustępu 3. *W zatoce.* Uczniowie zauważą, że jest to zdanie złożone z trzech zdań pojedynczych. Rozważamy poszczególne zdania pojedyncze i czynimy spostrzeżenie, że nie zależą one od siebie, czyli są sobie równorzędne. Wprowadzamy dla całości, którą one tworzą — nazwę zdania równorzędnie złożonego. Rozważamy w ten sam sposób także drugie zdanie.

Następnie przechodzimy do trzeciego zdania: *Małe łodzie rybackie wracają, aby w porcie przeczekać największy skwar.* Z pomocą pytań staramy się uczniów doprowadzić do wniosku, że drugie zdanie jest zależne od pierwszego, objaśnia nam, poco łodzie wracały do portu, a więc jest dla pierwszego zdaniem określającym, pierwsze zdanie jest zaś przez nie określane. Zdania te są więc wobec siebie nierównorzędne. Wprowadzamy dla całości nazwę zdania nierównorzędnie złożonego.

Rozważanie z tych samych punktów widzenia dalszych zdań I. cz. tego ustępu.

Wypracowanie. Wypisać z II. cz. ustępu 3. *W zatoce* naprzód zdania równorzędnie złożone, następnie zdania nierównorzędnie złożone.

Wprawa. Okolicznościowe ćwiczenia w zamianie zdań równorzędnie złożonych na nierównorzędnie złożone lub odwrotnie.

4. Zdania główne i poboczne

Przypomnienie o zdaniach nierównorzędnie złożonych w związku z omówieniem wypracowania domowego. Bierzymy pod rozwagę jeden z wypisanych przez uczniów przykładów, np. *Gdy wschodzi księżyc, morze staje się srebrne*. Zwracamy uwagę, że zdanie pierwsze jest określającym dla drugiego, drugie zaś nie jest określającym. Wysuwamy zagadnienie, czy w każdym zdaniu złożonym jest takie zdanie, które nie określa innych zdań.

Bierzemy pod rozwagę zdania I cz. ustępu 4. *Noc w górach: Szli cały dzień szybko, gdyż chcieli koniecznie dojść przed nocą do schroniska, które znajdowało się jeszcze dość daleko*. Uczniowie zauważą, że drugie zdanie jest określającym dla pierwszego, trzecie zaś dla drugiego. Natomiast pierwsze zdanie nie jest określającym dla żadnego zdania pojedynczego; jest ono niezależne. Te same rozważania przeprowadzamy na innych zdaniach tej części ustępu i wprowadzamy dla zdań nieokreślających nazwę zdań głównych, dla zdań określających — nazwę zdań pobocznych. Równocześnie przy tym rozbiore zwracamy uwagę uczniom na to, że zdania poboczne mogą być określającymi dla innych zdań pobocznych. Ten stosunek zdań można uczniom unaocznić, pisząc na tablicy poszczególne zdania w rozmaitych rzędach i łącząc je strzałkami, które zwracają się od zdań określających do określanych, np.:

Szli cały dzień szybko,

↑
gdyż chcieli koniecznie dojść przed nocą do schroniska,

↑
które znajdowało się jeszcze dość daleko.

Rozważanie dalszych zdań złożonych w tym samym ustępie. Tworzenie zdań nierównorzędnie złożonych o kilku zdaniach pobocznych.

Wypracowanie. Napisać trzy zdania złożone, w którychby się znajdowały przynajmniej po dwa zdania poboczne.

Wprawa. Dość częste okolicznościowe ćwiczenia na tekstach czytanki lub wypracowań domowych.

Ćwiczenia ortograficzne. Do lekcji o zdaniach złożonych i o zdaniu głównem i pobocznem należy nawiązać pouczenie o zasadach użycia przecinka, oddzielającego zdania pojedyncze. W szczególności należy systematycznie zwracać uwagę na przestankowanie przy omawianiu wypracowań domowych.

O wyrazach

5. Ćwiczenia w rozpoznawaniu części mowy

Wiadomości o częściach mowy zebrano w Powtórzeniu (p. podręcznik dla ucznia). Ćwiczenia powinny polegać na rozpoznawaniu poszczególnych wyrazów, jako t. zw. części mowy, przy tej zaś sposobności uczniowie powinni sobie przypomnieć, jakie właściwości posiadają poszczególne gatunki wyrazów. Do ćwiczeń tych jest przeznaczony ustęp 4. *Noc w górach*. Tok postępowania może być np. następujący. Uczniowie czytają pierwsze zdanie I-ej części i po kolei rozpoznają poszczególne wyrazy jako części mowy, przypominając sobie ich właściwości, i odszukują inne przykłady na daną część mowy w dalszych zdaniach. A więc np. *trzej* — liczebnik, odpowiada na pytanie *ilu?*, odnosi się do ilości turystów, w dalszych zdaniach jest jeszcze liczebnik *dwa*, i t. d.

Część II tego samego ustępu jest przeznaczona na wypracowania domowe, a więc uczniowie mają wypisać wyrazy z kilku zdań, zaznaczając w skróceniu, czy dany wyraz jest rzeczownikiem, czy przymiotnikiem i t. d.

6. Ćwiczenia z zakresu deklinacji

Materiał do pierwszych ćwiczeń z tego zakresu zawiera ustęp 5. *Żarcik*. Występuje w nim rzeczownik *bieda* w rozmaitych przypadkach. Polecamy uczniom, by zapomocą pytań rozpoznawali przypadki i stosowali do nich odpowiednie nazwy. Zestawiają je następnie na tablicy, uzupełniając przypadkami, których niema w tekście. Na podstawie tego zestawienia przypominamy uczniom wiadomości o temacie i końcówkach. Wiadomości te zawiera Powtórzenie w podręczniku dla ucznia. Na wypracowania domowe można zadawać rozpoznawanie przypadków innych rzeczowników w tym samym ustępie.

Ćwiczeniami temi należy następnie objąć także inne wyrazy

deklinowane, materiał zaś przykładowy zawiera ustęp 6. *Mokka*, oraz poprzednie ustępy do ćwiczeń, np. 3. *W zatoce*.

Ćwiczenia te należy przeprowadzać także okolicznościowo, korzystając z wypowiedzi ustnych i piśmiennych samych uczniów.

Ćwiczenia normatywne. Do ćwiczeń z zakresu deklinacji należy nawiązywać ćwiczenia normatywne. Nauczyciel, chcąc w tym kierunku celowo pracować, powinien zapoznać się z najczęstszymi błędami językowymi uczniów przez obserwację ich ustnych i piśmiennych wypowiedzi. Ćwiczenia te powinny być prowadzone poza lekcjami gramatyki, a więc w związku z lekturą, wypracowaniami piśmiennymi i ćwiczeniami w mówieniu.

Ponadto z ćwiczeniami w zakresie deklinacji można połączyć odpowiednie ćwiczenia ortograficzne, a więc np.: 1) w użyciu liter *ó* i *u*: urabianie form zawierających *ó*, np. dopełniacza l. mn. rzeczowników typu *woda, pole*; 2) w użyciu liter *rz* i *ż*: urabianie form rzeczowników typu *góra (górze)*; 3) w użyciu liter *ą* i *om* w końcówkach rzeczowników, a więc *ręką*, ale *rękom*; 4) w użyciu liter *ę* i *e* w biernikach rzeczowników na *-a*, a więc *wodę*; (nie *wode*); 5) w użyciu liter *i* i *ij, yj* w dopełniaczu l. poj. i l. mn. rzeczowników na *-ja*, a więc *linij, wakacyj*; 6) w pisowni końcówek *-em, -im (-ym), -emi, -imi (-ymi)* w deklinacji przymiotnikowej; 7) w pisowni form liczebników: *dwu* i *dwóch*.

Zasadniczo powinno wystarczyć, jeśli nauczyciel będzie zwracał uwagę na te szczegóły okolicznościowo przy wypracowaniach domowych. Jeśli jednak zauważy większe braki w przygotowaniu uczniów, powinien poszczególnie zagadnienia opracowywać w osobnych ćwiczeniach, korzystając ze specjalnych podręczników.

7. Formy czasowników

Przypomnienie wiadomości o czasownikach, jako wyrazach odnoszących się do czynności i stanów (por. Powtórzenie w podręczniku dla ucznia). Jako zagadnienie wysuwamy zapoznanie się z różnymi formami czasowników.

Odczytujemy I cz. ustępu 7. *Sposób na małpy*. Polecamy uczniom wskazywać czasowniki. Przykłady te wypisujemy na tablicy. Wśród nich będą wszystkie cztery typy form. Przykłady te rozpatrujemy, zaczynając od pierwszej formy osobowej: *napadały*. Polecamy formę tę zmieniać tak, by mogła łączyć się z zaimkami: *ja, ty, on* i t. d. Uczniowie zauważą, że formy te są w zdaniach orzeczeniami zasadniczymi lub nierozwiniętymi. Przypominamy nazwę: formy osobowe. Polecamy wśród przykładów wypisanych wskazywać dalsze formy osobowe; formy te zmazujemy z tablicy, pozostawiając przykłady form nieosobowych.

Następnie zwracamy uwagę na pierwszy przykład bezokolicznika: *ustrzec*; uczniowie zauważą, że forma ta łączy się z czasownikami *móc* (*mogło*), a sama nie wskazuje ani na osobę, ani na czas czynności. Wyszukujemy inne przykłady: (*mogła*) *przejsć*, (*jęły*) *zaglądać i wsuwać*, (*nie mogąc*) *dosięgnąć*. Zwracamy uwagę, że formy są nieodmienne. Wprowadzamy dla tych form nazwę bezokoliczników. Odpowiednie przykłady usuwamy, pozostawiając formy jeszcze nie omówione.

Następnie przechodzimy do form imiesłów odmiennych: (*szkodników*) *kryjących się*, (*manjoku*) *skropionego*, (*babuiny*) *znięcone*, (*dłonie*) *zaciśnięte*, *trzymające*. Uczniowie stwierdzą, że nie są to ani formy osobowe, ani bezokoliczniki. Dalsze rozważania powinny uświadomić uczniom, że formy te łączą się jako przydawki z rzeczownikami, a z próby odmiany tych rzeczowników wraz z przydawkami zauważą uczniowie, że formy te odmieniają się tak samo, jak przymiotniki. Wprowadzamy nazwę imiesłów odmiennych.

Po zmazaniu z tablicy tych form pozostają jeszcze do rozważenia przykłady: *pozostawiając* (*wydrażył*), *rozstawiwszy* (*zaczaił się*), *nie mogąc...* (*zapuścily*). Uczniowie, rozpatrując te formy, zauważą, że nie są to ani formy osobowe, ani bezokoliczniki, ani imiesłowy odmienne. Zwrócimy uwagę uczniów, że łączą się one z innymi czasownikami, podobnie jak przysłówki, odnoszą się do czynności równoczesnych lub poprzedzających inną czynność, a nie odmieniają się ani przez przypadki, ani przez osoby. Wprowadzamy nazwę imiesłów nieodmiennych.

Wypracowanie. Wypisać wszystkie formy czasowników z II części ustępu 7. *Sposób na mały* i oznaczyć każdą z nich skróconą nazwą (f. os., im. od., im. nieod., bezok.).

8. Formy osobowe

Do ćwiczeń z tego zakresu jest przeznaczony ustęp 8. *Budowa chaty*, zawierający przykłady form rozmaitych osób. Rozpatrujemy kolejno poszczególne przykłady, zastanawiając się, z jakim zaimkiem możnaby je połączyć. Określamy dalej, w jakich okolicznościach używa się poszczególnych form (por. podręcznik dla ucznia) i łączymy je z odpowiednimi nazwami.

Z ćwiczeniami w rozpoznawaniu tych form należy połączyć ćwiczenia w ich tworzeniu i przekształcaniu, a więc np. próbujemy zmienić mowę wprost w mowę zależną, stawiając pytania: co powiedział Tomek? co odpowiedziała Boki Bele?, i żądając, by uczniowie odpowiadali zdaniami zaczynającymi się od *że*.

Druga część tego samego ustępu przeznaczona jest na wypra-

cowanie piśmienne; uczniowie mają wypisać formy osobowe, oznaczając je według osób i liczb (np. 1 os. l. poj.).

Nakoniec zestawiamy formy osobowe czasu teraźniejszego jednego czasownika i dochodzimy do spostrzeżenia, że zawierają one temat i końcówki.

9. Formy czasów

Do ćwiczeń z tego zakresu przeznaczony jest ustęp 9. *Budowa kamienicy*, napisany tak, że w pierwszej części są formy czasu teraźniejszego, w drugiej — formy czasu przeszłego, w trzeciej — formy czasu przyszłego. Na poszczególnych częściach tego ustępu przypominamy formy trzech czasów, następnie polecamy uczniom je przekształcać, a więc I-szą część ułożyć w czasie przeszłym i przyszłym, część II-gą przekształcić na czas teraźniejszy i przyszły, część III-cią ułożyć w czasie teraźniejszym i przeszłym. Część tych ćwiczeń można przeznaczyć na wypracowanie piśmienne.

Nakoniec należy zestawić wszystkie formy czasów jednego czasownika jak w podręczniku dla ucznia, a ewentualnie zwrócić też uwagę na końcówki i temat oraz zależność zakończeń form czasu przeszłego i przyszłego od rodzaju podmiotu.

Ćwiczenia ortograficzne. Do lekcji o odmianie czasownika przez osoby i czasy należy nawiązywać odpowiednie ćwiczenia ortograficzne, np.: 1) w użyciu liter *ó* i *u*: formy typu *kupuję* — *kupować*, *niósł* — *niosta*; 2) w użyciu liter *rz* i *ż*: formy typu *karzę* od *karać*, *może* od *mogę*.

10. Formy trybów

Przeprowadzamy pogadankę na temat wydarzeń z życia, np. o tem, co uczeń robi na przerwach. Uzyskane w odpowiedzi zdania zapisujemy na tablicy i w zeszytach, np. *Wybiega szybko z klasy. Biegnie na podwórze. Przyłącza się do kolegów. Gra z nimi w piłkę nożną...* i t. d. Następnie zapytujemy, co robiłby chłopiec nieobecny dziś w klasie, gdyby był na pauzie, a uzyskany tekst znowu notujemy, np. *Wybiegłby szybko z klasy. Biegłby na podwórze. Przyłączyłby się do kolegów. Grałby z nimi w piłkę nożną* i t. d. Wreszcie polecamy wymienić te czynności, nakazując je koledze; tekst także zapisujemy, np. *Wybiegnij szybko z klasy. Biegnij na podwórze. Przyłącz się do kolegów. Graj z nimi w piłkę nożną...* i t. d.

Przykłady te teraz porównamy. Uczniowie zauważą, że tu mowa jest o tych samych czynnościach, ale przedstawionych w rozmaity sposób. W pierwszym szeregu zdań czynności te są przedstawione jako rzeczywiste, w drugim — jako pomyślane, przypuszczone, jako

takie, które mogłyby się odbyć, w trzecim — jako nakazane. Według tych trzech sposobów czyli trybów przedstawiania czynność, rozróżniamy trojaki formy czasowników, które nazywamy formami trybu. Wreszcie wprowadzamy nazwy form trybu orzekającejgo przypuszczającego i rozkazującego.

Nakoniec należy zestawić z uczniami formy trybów jednego czasownika i zapisać je na tablicy i w zeszytach tak, jak w podręczniku dla ucznia, oraz zwrócić uwagę na zależność form od rodzaju podmiotu.

Przechodzimy teraz do pierwszej części ustępu 10. *Wycieczka*. Uczniowie rozpoznają w tekście formy poszczególnych trybów i zamieniają je na formy innych trybów.

Wypracowanie. a) Wypisać z II cz. ustępu 10. *Wycieczka*: 1) formy trybu orzekającejgo, 2) przypuszczającejgo, 3) rozkazującejgo; b) Napisz, czemuś chciał być, i co byś wówczas robił; c) Napisz kilka najważniejszych przepisów, odnoszących się do porządku w klasie (tryb rozkazujący).

11. Formy strony czynnej i biernej

Obieramy jako punkt wyjścia jakieś zdanie, dające się zamienić na stronę bierną, np. *matka niesie dziecko*. Polecamy uczniom przekształcić to zdanie tak, by wyraz dziecko był podmiotem. Otrzymujemy zdanie: *dziecko jest niesione przez matkę*. Zwracamy teraz uczniom uwagę na postać orzeczeń zasadniczych: *niesie — jest niesione*. Nasuwamy uczniom spostrzeżenie, że w pierwszym zdaniu formą *niesie* przypisujemy matce jej własną czynność, natomiast formą *jest niesione* przypisujemy dziecku stan wynikający z czynności, którą wykonuje ktoś inny. Uczniowie zauważą, że ta różnica odzwierciedla się w formach czasownika: jednej używamy wtedy, gdy komuś przypisujemy jego własną czynność lub stan, drugą posługujemy się, przypisując komuś bierny stan wywołany przez inną osobę. Wprowadzamy nazwy form czynnej i biernej. Uświadamiamy na kilku przykładach, że nie wszystkie czasowniki mają formy strony biernej.

Rozpoznanie form obu stron w I cz. ustępu 11. *Przygoda*. Zamiana form strony biernej na formy strony czynnej.

Wypracowanie. Wypisać z II cz. ustępu 11. *Przygoda*: 1) formy strony czynnej, 2) formy strony biernej (zamieniając je na czynne).

12. Imiesłowy odmienne

Wyszukujemy imiesłowy odmienne z I cz. ustępu 12. *Listy*. Są to następujące przykłady: *uprawioną (plantację), dojrzewające (owoce), (pola) rozciągające się, błyszczące (motyle)*. Przykłady te rozważamy

tak, jak poprzednio formy osobowe i dochodzimy do wniosku, że rozróżniamy dwa imiesłowy odmienne: czynny i bierny. Nakoniec zwracamy uczniom uwagę na zakończenia imiesłowów (*-ący, -ny, -ty, -ony*) oraz na ich odmianę.

Wypracowanie. Wypisać imiesłowy a) czynne i b) bierne z II cz. tego samego ustępu.

13. Imiesłowy nieodmienne

Polecamy wyszukać w I części ustępu 12. *Listy* przykłady imiesłowów nieodmiennych. Są to następujące formy: (*pracują*) *gwarząc i podśpiewując, zarobiwszy... (złożą), (witają) wymachując*. Korzystając z tych przykładów doprowadzamy uczniów do spostrzeżenia, że są dwa imiesłowy nieodmienne: jeden na *-ąc*, drugi na *-szy*. Następnie trzeba zwrócić uczniom uwagę, że pierwszy z nich odnosi się do czynności równoczesnej z czynnością określanego czasownika, drugi — odnosi się do czynności wcześniejszej. Wprowadzenie nazw imiesłowu współczesnego i uprzedniego na tym poziomie jest zbyt ciężkie.

Pożądanem jest natomiast zwrócenie uwagi dla celów ortografii, że imiesłowy na *-szy* mają przed tem zakończeniem spółgłoski *w* lub *ł* zależnie od tego, czy poprzedza je samogłoska, czy spółgłoska, a więc *pozna-wszy*, ale *rzek-łszy*.

Wypracowanie. a) Napisać imiesłowy na *-ąc* od czasowników: *nieść, pisać, znać, kupować, witać*; b) Napisać imiesłowy na *-szy* od czasowników: *zanieść, napisać, poznać, kupić, przywitać*.

14. Bezokolicznik

Odczytując ponownie II cz. ustępu 11. *Przygoda* zwracamy uwagę na formę *być dostrzeżonym*. Uczniowie, znając już różnicę strony z form osobowych i imiesłowów, niewątpliwie sami odgadną, że jest to bezokolicznik strony biernej. W dalszym ciągu lekcji polecamy uczniowi tworzyć bezokoliczniki form osobowych strony biernej w tym samym ustępie.

Ćwiczenia ortograficzne. Pouczenie o bezokoliczniku powinno być punktem wyjścia dla ćwiczeń w pisowni zakończeń *-yć, ić, -ć, -c*. W szczególności pożądanem jest uświadomienie uczniom praktycznej zasady, że tylko na *-ić, -yć*, a nie *-eć* kończą się bezokoliczniki wtedy, jeśli w czasie przeszłym jest *-ił, -ył*, a więc *opatrzyć*, bo: *opatrzył*, ale *myśleć* bo: *myślał*, *drzeć* bo: *darł*.

15. Konjugacja jako zespół różnych form

Do opracowania tego tematu jest przeznaczony ustęp 13. *Poszukiwacze złota*. Po odczytaniu tego ustępu zapytujemy uczniów,

który czasownik się w nim powtarza. Uczniowie wyszukują formy czasownika *płókać* i wpisują je na tablicy, przyczem nauczyciel stara się, by je odrazu układać w pewnym porządku, np.:

płókać
płóczę, płócemy, płóczą
płókałem, płókały
będę płókał
płócz
płócząc
płókania

Zestawienie to, można jeszcze uzupełnić innymi formami, a więc np. formą trybu przypuszczającego, imiesłowem odmiennym czynnym, formami strony biernej, a następnie wprowadzić nazwę konjugacji dla całego zespołu form jednego czasownika *płókać*.

16. Czasowniki dokonane i niedokonane

Przeprowadzamy pogadankę na temat popołudniowych zajęć uczniów poprzedniego dnia. Uzyskane w ten sposób przykłady zdań z czasownikami niedokonanymi, zapisujemy na tablicy, np. **Jadłem** obiad. **Uczyłem się** polskiego. **Pisałem** wypracowanie rachunkowe i t. d. Pytamy teraz innych uczniów i zapisujemy zdania z czasownikami dokonanymi, np. **Naprzód zjadłem** obiad. **Potem napisałem** wypracowanie rachunkowe. **Potem nauczyłem się** polskiego. Następnie zastanawiamy się nad różnicą w znaczeniu orzeczeń zasadniczych: *jadłem* — *zjadłem*, *uczyłem się* — *nauczyłem się*, *pisałem* — *napisałem*. Rozważając te przykłady uczniowie zauważą, że używając czasowników: *jadłem*, *uczyłem się*, *pisałem*, nie mówimy wyraźnie, czy czynności te zostały ukończone, natomiast zapomocą czasowników: *zjadłem*, *nauczyłem się*, *napisałem* mówimy wyraźnie, że czynności zostały ukończone. Wprowadzamy nazwy: czasowników dokonanych i niedokonanych.

Dodatkowo zwracamy uczniom uwagę na to, że czasowniki dokonane i niedokonane są pokrewne, a więc *pisać* i *napisać* i t. d. Następnie przenosimy ćwiczenia na I część ustępu 15. *Wypoczynek*. Uczniowie rozróżniają czasowniki jako dokonane i niedokonane, zamieniają czasowniki dokonane na niedokonane i odwrotnie.

Wypracowanie. a) Wypisać z II cz. ustępu 14. *Wypoczynek* czasowniki dokonane; b) Wypisać z tegoż ustępu czasowniki niedokonane i zmienić je na dokonane.

Uwaga. Pożądanem jest zwrócenie uczniom uwagi, że formy czasowników dokonanych nie mogą się odnosić do czynności i stanów terażniejszych, lecz tylko do przeszłych lub przyszłych; nie mają one

imiesłowu na *-ący*, *-ąc*, tworzą zaś imiesłów na *-szy*, natomiast czasowniki niedokonane nie mają formy imiesłowu na *-szy*. Spostrzeżenie to można uczynić tematem osobnej lekcji.

O głoskach

(Powtórzenie)

17. Głoski

Celem tej lekcji, podobnie jak i następnych, jest powtórzenie wiadomości o głosowni, nabytych w związku z nauką ortografji. O ile w klasach poprzednich mówiło się o głoskach i sylabach w sposób przygodny, bezpośrednio związany z nauką ortografji, o tyle w klasie VI-tej należy wiadomości ująć z punktu widzenia gramatycznego.

Nauczyciel poddaje pod rozagę wyrazy, np. *len*, *nos*, poleca je wymawiać i dzielić na najmniejsze części. Przypominamy, że takie najmniejsze i niepodzielne części wymawianych wyrazów nazywają się głoskami. Uświadamiamy uczniom, że znakami głosek w piśmie są litery lub ich połączenia.

Ćwiczenia te należy przerabiać ustnie. Należy je zakończyć podziałem na głoski takich wyrazów, w których głoskom odpowiada po kilka liter.

Wypracowanie. Przepisać dziesięć wyrazów z czytań, oddzielając kreskami litery, oznaczające poszczególne głoski.

18. Sylaby, samogłoski i spółgłoski

Podajemy uczniom do rozbioru naprzód przykłady o łatwym podziale na sylaby, np. *wesele*, *polowanie* i t. p. Polecamy je uczniom dzielić naprzód na głoski. Następnie uświadamiamy uczniom, że wygłaszając te wyrazy, nie wynawiamy każdej z tych głosek z osobna, lecz łączymy je w grupy. Przypominamy nazwę sylab.

Następnie przerabiamy kilka wyrazów, zaczynających się od samogłosek, np. *Ameryka*, *Ewa*, *imieniny*, *owady*, *usycha*. Uczniowie zauważą, że pierwszą sylabę w tych wyrazach tworzą głoski: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*. Przypominamy, że głoski takie nazywają się samogłoskami, i obejmujemy tą nazwą także głoski *ą*, *ę*, *y*.

Rozpatrując dalsze sylaby tych wyrazów uczniowie zauważą, że składają się one z samogłosek i innych głosek, które same nie tworzą sylab, czyli ze spółgłosek.

Wypracowanie. Przepisać z dowolnego ustępu kilka zdań, uwidoczniając łącznikiem podział ich na sylaby i podkreślając w nich litery samogłosek.

Spis treści

	str.
Uwagi ogólne	3
O zdaniu	5
1. Zdania bezpodmiotowe	5
2. Równoważniki zdań	5
3. Zdania równorzędnie i nierównorzędnie złożone	6
4. Zdania główne i poboczne	7
O wyrazach	8
5. Ćwiczenia w rozpoznawaniu części mowy	8
6. Ćwiczenia w zakresie deklinacji	8
7. Formy czasowników	9
8. Formy osobowe	10
9. Formy czasów	11
10. Formy trybów	11
11. Formy strony czynnej i biernej	12
12. Imiesłowy odmienne	12
13. Imiesłowy nieodmienne	13
14. Bezokolicznik	13
15. Konjugacja jako zespół form tego samego czasownika	13
16. Czasowniki dokonane i niedokonane	14
O głoskach	15
17. Głoski	15
18. Sylaby, samogłoski i spółgłoski	15
